

Így élt...

Vekerdi Lászlótól az egyetemen azt tanultam, hogy tudománytörténeten csak a reáltudományok (matematika, fizika, kémia, csillagászat, biológia stb.) történetét és az ahhoz kapcsolódó orvostudomány történetét értjük. A humán tudományok története tehát nem tartozik ide (készült ugyan kötet a néprajz tudománytörténetéről, de ez – címe ellenére – a néprajztudomány történetéről szól, így a néprajz történetének a kutatása nem tudománytörténeti feladat). Ez megnyugtató, meg az is, hogy a tudománytörténetnek vannak segédtudományai, ilyen például a technikatörténet meg az agrártörténet.

Írt is erről egykoron Vekerdi a *Valóságban meg a Kulturális Kisenciklopédiában*, ezeken az írásokon nevelkedtek az ELTE Bölcsészettudományi Karának azon hallgatói, akik tudománytörténetet tanultak tőle. Sokan voltak. Elsősorban a félév első előadásán, amikor rájöttek arra, hogy az ókori matematika megértése ugyanolyan húzós dolog, mint az ókori csillagászaté, s a Tanár Úr nem akarta terhelni szegény bölcsészeket effajta régi-régi ismeretekkel, így megnyugtatta őket, hogy aki nem tud eljönni a vizsgára, hanem csak beküldi az indexét, a négyes jegyet az is megkapja.

Így az egyes szemeszterek második előadásain már általában hatan-nyolcan voltunk, s aki kitarzott mellette, azt ő is komolyan vette, attól követelt, kemény dolgozatokat íratott, szigorúan javította, sok mindent elolvastatott, s nem egyszerű vizsga elé nézett az illető. Én is így jártam – négy éven keresztül. Párttagkönyvön kívül mindent elolvastam akkoriban, ami a szakmába vágott.

Engem a reáltudományok magyarországi története érdekelt, mert láttam, hogy arról keveset írtak, s azt is csak vázlatosan, így igyekeztem bibliográfiáról bibliográfiára haladva áttekinteni e szakma forrásait, aztán kézbe venni a forrásokat eredetiben, s értelmezni mindazt, amit Vekerdi tömören elmondott, hihetetlen összefüggésekre rámutatva. Egy-egy mondatának értelmezése akár két hetet is igénybe vett, mert át kellett nézni vagy hat könyvet, mire az ember megértette, hogy mi mihez kapcsolódik. *Tessék mondani, akkor ő hányszor hat könyvet tanulmányozott át?* Minden szakmából az első tíz könyv nehéz – állapította meg. Ezt mi is észrevettük, de nekünk a következő tíz is az maradt.

A Vekerdi-féle publikációk mögött az a csoda húzódott meg, hogy ő maga mindent visszakeresett, mindent eredetiben olvasott el, aztán megnézte, hogy a nagyok hogyan nyilatkoznak minderről, s csak ezt követően vetette papírra gondolatait. A tudományok egyetemes története esetében ez a sorrend megoldható volt, a magyarországiaknál kevésbé, mert bár az eredeti műveket át lehetett nézni, de az azokról szóló tanulmányok néha annyira szegényesek és tévesek voltak, hogy nem segítettek az eligazodásban. Ilyenkor az óvatos kutató átlép ezeken, Vekerdi azonban – messzemenő korrektségre törekedve – mindig közölte kritikai megjegyzéseit, s ha kortárs szerzőről volt szó, akkor is. Ennek az lett

a következménye, hogy őt is elkezdtek bírálni a megbíráltak, szóval azok, akik nálánál jóval szerényebb forráskutatási és forráskritikai rutinnal rendelkeztek.

Nem volt könnyű dolga, hiszen vagy behódol a kor nagynevű írástudóinak, vagy ugyanolyan szigorú szemmel olvassa és elemzi írásaikat, mint tette azt egy ötven vagy száz évvel korábbi kutató esetében. Első komoly bírálatát egy Alexa Károly nevű „kritikustól” kapta 1970 decemberében, amikor is Alexa a *Népszabadságban* őt politikai tévelygőnek nyilvánította. Vekerdi számára ez sok gondot jelentett, hiszen kedvelte és tisztelte Németh Lászlót, s segítette őt szakirodalmi forrásokkal, amikor a két Bolyairól vagy Galileiről írt, hiszen Vekerdi tudta, hogy mely műveket érdemes elolvasni a Bolyaiakról, melyek mondanak újat és igazat, s melyek azok, amelyeket nagynevű szakemberek írtak, időtöltés gyanánt. Róluk tehát mindent tudott, de a kultúrpolitika élethalálurairól keveset. Hogy Galilei kiről mit gondolt, az megfeythető volt, de hogy Németh Lászlóról azon a héten hogyan vélekedtek odafenn, no az már aligha volt megfeythető. És aki ezt nem tudta, vessen magára – mondták Vekerdi kritikusai.

Laci bátyánk túrve támogatott tudós volt akkoriban az MTA Matematikai Kutatóintézetében, ahol matematikatörténészként és könyvtárosként dolgozott, s még nemzetközi kongresszusokon is részt vehetett. Az Intézetben Rényi Alfréd hozott létre egy kis történeti részleget, amelynek másik neves szakembere az ókori matematika és antik csillagászat történetével foglalkozó Szabó Árpád volt, de magát az igazgatót (Alexander Bernát leszármazottját, Rényit) is érdekelte a matematika históriája. Elsősorban azért, mert dialógusokat álmodott meg a valószínűségszámításról, s ehhez sok forrást kellett átnéznie, nyilván Vekerdi is segítségére volt ebben, aki emellett vállalta azt is, hogy Rényi hatalmas valószínűségszámítási monográfiáját angolra fordítja.

Vekerdi többektől is tanult matematikát az azt megelőző években, nyilván fizikatanár édesapjától, aztán egyetemistaként Sopronban, a Selmezbányáról odatelepített erdészeti egyetemen, majd Debrecenben Szele Tibortól, akit a téli időszakban afféle síoktatóként is követett a szabadnapokon, hogy beszélgesse nek Karácsony Sándor csodálatos előadásairól, no meg a relativitáselmülethez szükséges matematikai alapokról. (Szele 37 éves korában hunyt el tüdőgyulladásban, haláláért Vekerdi felelősnek érezte magát: Kalmár László akarta meghívni Szele Tibort Szegedre, de már betegesen utazott oda, az úton tüdőgyulladást kapott, ez okozta a halálát.) Vekerdi egyébként 1951-ben szerzett orvosi diplomát Debrecenben (néhány szemesztert Pesten végzett), s 1955-ben lett belgyógyász szakorvos. Aztán úgy gondolta, hogy rákkutató lesz a fővárosban Kellner Béla mellett, majd elkerült a matematikusokhoz, hogy végre legyen valaki, aki megírja az első könyvet Németh Lászlóról. Úgy tűnik, hogy logikus, egyszerű, követhető életút.

1970-ben elhunyt Rényi, nem volt, aki megvédje a Németh Lászlóról publikáló Vekerdit, kegyvesztett lett. Ekkor – egy véletlennek köszönhetően – az Akadémiai Könyvtár szerzeményezési osztályának szakembere, Kenéz Ernő meghívta őt az Akadémia palotájában lévő könyvtárba, hogy legyen segítségére a külhonból beszerzendő művek kiválasztásában. Talán 15 tudományt kellett ehhez magas szinten ismerni, hiszen aki nem járatos a nyelvtudományban, nem tud nyelv-

szeti műveket rendelni, aki nem ismeri a régészetet, nem tudhatja, hogy melyek a jelentős művek és melyek a derék autodidakták néha félrevezető munkái, aki nem ismerte a zoológiát, nem tudta kiválasztani az állattani dolgozatok közül az értékeseket. Kenéz megtanította arra, hogy hogyan kell válogatni, de magukat a tudományokat neki kellett elsajátítania, az erdészetet és a reáltudományokból az alaptudományokat már ismerte Sopronból, a biológiát és az orvostudományt megtanulta Pesten a Pápai Párizról elnevezett Népi Kollégium tagjaként, majd a debreceni orvosegyetemen Petrányi és Sántha professzor mellett, s itt még jó néhány egyéb tudományos diszciplínát tudott elsajátítani. A többit már könnyű volt hozzátenni.

Közel negyven évet töltött a Könyvtárban, s közben kutatott és előadott, és segített mindazoknak, akik kéréssel fordultak hozzá. Ez utóbbi nem gyakori dolog a magyar tudományosság egészében! Időközben megbízták, hogy az 1975-re tervezett, s az MTA alapítása 150. évfordulója tiszteletére kiadásra kerülő monográfia reáltudomány-történeti fejezeteit írja meg az 1945 előtti időszakra. Meg is írta, de ez ugyanolyan korrekt, precíz és vitatkozó fogalmazvány lett, mint a néhány évvel korábbi Németh László-monográfia, de ezt a kéziratot már nem politikai megrendelésre szedték darabjaira, hanem azért, mert az egykoron tudósnak gondolt tudósok egy részéről azt állította, hogy ők bizony csak afféle, a tudomány körül bóklászó akadémikus mandarinok voltak, s ezt nehezen tűrték a tudomány múltján őrködő konzervatív személyiségek.

Közülük később csak Antall József kért bocsánatot Vekerditől, amikor rájött, hogy Laci bátyánk módszere az egyetlen hatásos és elfogadható, meg azért is bocsánatot kért, mert elfoglaltsága miatt egyik munkatársára bízta a bírálat törzsének elkészítését, ő maga pedig ellenőrzés nélkül továbbadta azt. Kéziratának csak a jegyzetektől megfosztott, s igencsak tompított változata jelenhetett meg az évfordulóra. A valódi írásművet a jelen sorok szerzője adta közre a rendszerváltozás után öt évvel, sajnos Antall József akkor már nem élt.

Számosan kezdték közben megismerni és elismerni Vekerdit, amidőn 1975-ben útjára indította – Sík Csabával együtt – a Magvető Kiadó *Gyorsuló idő* könyvsorozatát, amely úgy 10–15 éven át sikeres vállalkozásnak bizonyult. Sok érték látott napvilágot ebben a sorozatban, köztük a tiltott-túrt művé lett Szűcs Jenő-féle történeti eszmefuttatás is. (Nyilván Aczél György időnként elviselte Vekerdi ötleteit, 1970-ben még nagyon fújta rá a Németh László-kötet miatt, de úgy tíz esztendő alatt oszlani kezdett a méreg, meg hát a főcenzor is kezdett megöregedni, a rendszer meg puhulni.)

Aztán Vekerdi Bakos Istvánnal együtt egy hatalmas interjúkötetet akart összeállítani a magyar tudomány szociográfiájáról a *Magyarország felfedezése*-sorozat számára, de a politikai kritika nem engedélyezte annak megjelenését. Két tanulmánykötete szerencsére megjelenhetett a Magvető Kiadónál, de csak jegyzetek nélkül, holott ő nagyon ügyelt arra, hogy minden állításához a megfelelő szakirodalmi forrást háttérként oda tudja állítani, ezeknél a köteteknél ezt nem sikerült megvalósítani. Az első kötetben közreadott nagy matematikatörténeti eszmefuttatását később a Kriterion külön is közreadta, az erdélyi magyar tudósok ekkor figyeltek fel rá, s ettől kezdve idézték őt, hívták meg rendezvényeikre,

kértek tőle tanácsot Bolyai- és egyéb ügyekben. Vekerdi pedig ekkor figyelt fel Benkő Samu Bolyai-kötetére, majd a hasonló nivójú kortársi publikációkra.

Az 1970 előtti időszakban, talán Rényi felkérésére, kezdte meg a 17. századi európai tudományosság kialakulásának feltárását, Galilei, Descartes, Pascal, Newton, Leibniz és mások kerültek érdeklődési körébe, s az akkor már közreadott kritikai kiadások, levelezésgyűjtemények alapján igyekezett bemutatni egy-egy fontos részletet a fenti tudósok életművéből. Leginkább Galileit szerette meg, s úgy vélte, hogy minden tőle indult el, Benedek István viszont (Vekerdi házi vitapartnere) a franciák nagy tisztelője volt, s folyt is kemény vita Chaunu Klasszikus Európájának szemléletmódja felett.

Szerény tanulóként magam is végigültem ezeket a vitákat, úgy 1974 és 1989 között, azokban az években volt ugyanis igencsak aktív a Benedek-féle Hiúzok Köre, ahol ugyan szó esett Galileiről meg a francia tudományosságról, de egyre inkább arról, hogy hogyan s merre halad a világ, s az ebbéli felvilágosító gondolatokat Antall Józsefnek köszönhattük, amelyekhez azután alkotó módon szőtt hozzá a kórboncnok Lambrecht Miklós, a belgyógyász Birtalan Győző s a körorvos irodalomtörténész Szállási Árpád. Amúgy mindegyikük megérdemelt volna egy-egy kultúrtörténeti katedrát, hiszen szűkebb szakmájuk mellett a kultúra és a tudományok múltjáról lényegében mindent tudtak, amit normál helyeken úgy ötven vagy száz ember tudott összességében memorizálni, áttekinteni, rendszerezni. És akkor nem is beszéltem Benedek Istvánról, aki maga volt a felvilágosult tudás, s ha ezt kombináljuk Antall József hihetetlenül cizellált történelmi ismereteivel, el lehet képzelni, hogy milyen volt a Hiúzok Köre. Néha azért volt egy-egy probléma, tény, adat, ellentmondó esemény, amelyet egyikük sem tudott megfejtteni, s ekkor volt szükség az amúgy szerényen üldögélő Vekerdi Lászlóra, aki a Hiúzok összenciklopédiájának kisbetűvel írt szerény fejezeteit is ismerte, mindnyájunk nagy ámulatára.

Katedrához természetesen egyikük sem jutott, Antall nem taníthatott egyetemen '56-os múltja miatt, Lambrecht hét évet töltött Vácott, mert sebesülteket látott el a forradalomban, s a többiek sem voltak igazán támogatott személyek. Még csoda, hogy Vekerdi tarthatott órákat, Birtalan meg eljutott az egyetemi tanári címig is, de Szállási is csak magántanár lehetett, professzorrá egyiküket sem nevezték ki. Még szerény személyemet sem, pedig csak egy III/III-as ügyosztálynyi fal választott el ettől, mert ha hajlandó lettem volna a Hiúzokról folyamatos beszámolókat készíteni a kedves cukrosbácsik számára, akkor nagy ember lehettem volna. Aztán beesett néhány látogató, akik ezt a feladatot helyettem teljesítették, s valóban ők mára eljutottak a tudomány hivatalbeli csúcsaiig, tehát szíves közreműködésük jutalmaztatott.

Vekerdi meg gyártotta tovább ceruzával írt feljegyzéseit az Akadémián, írt remek tudományfelvilágosító műveket Newtonról meg az európai tudományosságról (az utóbbiakat Vargha Domokossal együtt, akit ő még Sopronból ismert, mint az egyetemi újság szerkesztőjét).

Egyik születésnapjához köszöntőjében azt írtam, hogy Laci bátyánk mindent írt, kérvényen és feljelentésen kívül. Ezt most módosítanom kell, mert eszembe jutott, hogy egyszer mégiscsak írt egy kérvényt, hogy szeretné, ha a Budapesten, a Déli

pályaudvartól tíz percnyi járásra lévő lakásukba bevezetnék a vonalas telefont. A fenti ügyosztály nyilván mérlegelte a kérést (hiszen ki más döntött volna, a döntés nyilván nem a zsinórkihúzó dolga volt), s úgy látták, hogy számukra ez túlságosan kockázatos. Ha ez az ember eme eszköz segítségével mindennap bírálja a rendszert, s ezeket a szövegeket folyamatosan rögzíteniük és gépelniük kell, úgy az ügyosztály egy újabb munkatársat kénytelen szerződtetni, ami már nem fér bele a keretükbe. Ha Vekerdi valahol előadást tartott, hivatalból ott ült a Szakértő, ha tanított, akkor ott, ha a munkahelyén volt, akkor sem volt gond, de ez így mégiscsak gazdaságosabb volt számukra, úgyhogy a vonalas készülék soha nem érkezett meg hozzájuk.

*

Hogy mit köszönhet a magyar tudománytörténet-írás Vekerdinek? Először is azt, hogy a fiatal kutatókat megtanította kutatni. Aztán felhívta a figyelmüket arra, melyek azok a fehér foltok, amelyeket mindenképpen el kellene tüntetni. Bizonyította számukra, hogy kik azok, akiknek az életművére érdemes figyelni, és kik azok, akik tízszer annyit írtak, de érdektelenek. Petényi Salamon Jánosra mindig ráirányította az egyetemi hallgatóság figyelmét, ő egy madártani szakember volt, Herman Ottó tanára, akinek az akadémiai hagyatékát követői kidobták, nehogy fény derüljön arra, hogy mekkora különbség van ő és a gyengécske utódok között. Maga Herman Ottó találta meg Petényi hagyatékát – tudtuk meg Vekerditől – a Teleki téri piacon egy zöldségesnél, aki feltűnően szépen díszített papírokba csomagolta a gyümölcsöt, e díszítmények pedig Petényi madárrajzai voltak. Herman Ottó meg is vette a makulatúrát, s a híres hátrahagyott iratok (néhány addigra már elrepuült madár kivételével) meg is jelentek nyomtatásban.

Vekerdi megtanította mindnyájunknak a tudományos kutatás etikáját, amely arról is szólt, hogy kéziratárakban, levéltárakban sok név nélküli anyag is található, de nem illő azt saját név alatt, afféle kandidátusi disszertációként közreadni (hittem Vekerdinek, s amidőn egy disszertációnál bíráló voltam, magam is rámutattam erre a tényre: ez a dolgozat annyira jó, hogy nyilván nem az előttünk itt álló személy írta, mert ő ennyire nem tehetséges; emiatt majdnem ki is rúgtak az egyetemről, ami akkor már a munkahelyem volt). Vekerdi viszont mindig hangoztatta, hogy őt bármely bírálatáért nyugodtan fokozzák le, de mivel a segédkönyvtárosinál alacsonyabb munkahelyi rang már nem létezik, nincs hova kirúgni őt. Úgy vélem, hogy ő élvezte a tudomány tárházában elfoglalt helyét: legalul ül a legnagyobb, akinek tehetnek egy szívességet, de elveit nem adja fel, a legkisebb kérdésben sem hódol be, nem lehet őt mérsékleltre inteni. A magyar tudomány szerencsére tele volt karakán fickókkal, régi vágású, tehetséges tudósokkal, akik becsülték Vekerdit, előadásokra hívták, publikációkat közöltek tőle, majd amikor arra mód volt: díjakra is felterjesztették. Nem kedvelte a díjakat meg az ünnepségeket, de beletörődött, ha ilyesmi akadt az útjába.

Úgy-ahogy kedvelte viszont a televíziózást, magam is elcsaltam a *Gólyavári esték*re meg a tudomány századait bemutató sorozatra, előadóként. A *Tudóra* elnevezésű televíziós sorozatomban is készült közreműködésével egy-két adás,

s időközben rátalált a rádiós Herczeg János is, s készítettek sok-sok epizódot a *Véges végtelen* adásaiban (talán egyszer az egész megjelenik DVD-n).

Nemcsak egyetemistáknak meg kezdő írókatóknak segített, hanem az igazi nagyoknak is, köztük pl. Simonyi Károlynak, aki – mint mondta – *A fizika kultúr-története* című művét Vekerdi lektori segítségével nélkül soha nem tudta volna ilyen nívósan megírni, pedig hát Simonyi sem volt akármilyen tudású, olvasottságú ember, de mégis úgy érezte, hogy a problematikus fejezeteknél jól jön Vekerdi segítsége. (Magam is segitettem Simonyinak egy kicsit, néhány egykorú forrás visszakeresésével, s e tényről műve első kiadásában meg is emlékezett. Emiatt megint majdnem kirúgtak a Műegyetemről, mert az ottani fő pártember elmagyarázta nekem, hogy Simonyi egy templomba járó sötét alak, s jó lenne, ha az efféléket kerülném. Erről bizony nem tudtam. Én inkább a fiát ismertem, Charlest, napjaink neves úrhajósát, a híres programozót, merthogy egy osztályba jártunk a gimnáziumba. De mivel vasárnap nem volt sulis, nem tudtam, hogy akkor mit csinál a Simonyi család.)

Aztán Vekerdi segített Szénássy Barnának kényes matematikatörténeti kérdésekben, sok-sok mindent megtárgyaltak a Bolyaiakról Sarlócska Ernővel és Szabó Árpáddal együtt. Sarlócska is ott dolgozott az Akadémiai Könyvtárban, szakozó volt, meg rendkívül képzett tudománytörténész, azon belül is Bolyai-kutató, Szabó Árpád meg mindent tudott a régi-régi századok tudósairól, hiszen ő nemcsak róluk olvasott – mint a kutatók többsége –, hanem tőlük is. Nem sok olyan matematikatörténész volt, aki az ókori görög matematikai iratokat eredeti nyelven el tudta olvasni, s az egyes kifejezések alapján a töredékeket datálni tudta. Szabó Árpádnak viszont ez volt a specialitása: ő először görögül tudott, s csak utána matematikailag, s ily módon az összes matematikai töredéket egy egészen más időrendi sorrendbe tette, s újraírta a görög matematika történetét. Meg is lett az eredménye.

El is mondta nekünk: ha 1957-ben nem rúgják ki az egyetemről (hiszen '56-ban ő volt az ELTE Bölcsészkarának munkástanácsának az elnöke), akkor úgy 1990 táján már ő lett volna Magyarország legelismertebb, s az ókori reáltudományokat is értő klasszika-filológusa. Így viszont 1990-re – nem volt mit tenni – ő lett az ókori reáltudományokhoz értő, a világon legelismertebb klasszika-filológus. Egész életében Vekerdi barátja volt, már Debrecenben is, aztán Budapesten is. Laci bátyánk több művét recenzálta, s érdekes előadásokat tartott róla az egyetemen, s Szabó Árpád is mindig hivatkozott Vekerdi csodálatos publikációira.

Jó kapcsolatban volt Juhász Nagy Pállal, az élő természet múltja számos kérdését feszegették, testvére, Sándor pedig orvostörténeti előadásokra invitálta őt, ezek egy részének anyaga már csak 2009-ben, halála előtt két héttel került ki a sajtó alól. Néhány hónappal azt megelőzően meg a hatkötetes Fülep Lajos levelezésgyűjteményhez kapcsolódó gondolatait tudta önálló kötetben közreadni. Akkor már betegeskedett, de erejéből erre még futotta.

Tagja lett a *Természet Világa* szerkesztőbizottságának, sőt születésnapján különszámot is összeállítottak a tiszteletére. A főszerkesztő, Staar Gyula több interjút is készített vele – mindnyájunk szerencséjére. Amúgy jól megértették egymást, hiszen Staar matematikus. Vekerdi a hivatalos köröktől kevés elismerést kapott,

barátaiktól azonban jóval többet (azokról az irodalmi körökről, ahol ő oly sokszor megszólalt, na meg a Németh László családról, mások szólnak majd megemlékezéseikben).

Vekerdi László meglátásai segítettek a matematika- és a fizikátörténet, a kémia- és a csillagásztörténet, az orvostörténet és más reáltudományok történetének kutatóinak, a *Tudományszervezési Tájékoztató*ban megjelent tudományfilozófiai írásai lényegében e szakma legkorábbi hazai publikációi voltak, az *Így él Galilei* című kötete pedig a tudománytörténet-írás csúcsteljesítménye. A műnek külföldön is nagy sikere lenne angolul vagy olaszul. A kötet elolvasásával tényleg megérthetjük, hogy hol és hogyan élt Galilei, akiről Vekerdi jóvoltából már jóval többet tudunk, mint magáról a szerzőről.

*

Hogy hogyan élt Vekerdi László, az önmagát bértollnoknak nevező könyvtáros? Nem tudjuk. Mi az, amit még szeretett volna megírni, de nem tehetett? Nem tudjuk. Van-e olyan tudósi alpmű, amely nem jutott el hozzá, de szeretett volna? Nem tudjuk. Mi az, amit Vekerdi nem tudott? Ilyen nem volt. Ha bármit kérdeztünk tőle, tudta a korrekt választ. Sőt, még a kérdésünket is ki tudta javítani. Benedek István szerint káptalan volt a feje. Szerintünk ennél is több.

Úgy gondolom, hogy évszázadonként egy ilyen ember születik egy nagy kulturális közösségben. Közülünk mindnyájan legyenek boldogok, akik legalább egyszer találkozhattak vele. Nekem ennél több adatott meg: hetente találkoztam vele az egyetemen, hét közben legalább egyszer a könyvtárban, később havonta a Hiúzok Körében, aztán meg baráti beszélgetéseken. Az esküvői tanúm is ő volt. Ennek ellenére kiismerhetetlen maradt számomra. Mert az én fejem sajnos nem káptalan.

Gazda István